

KAKVA NADA?*

Živan Bezić

"Maledictus homo qui confidit in homine."

(Jer 17,5)

Dosad smo u našim razmatranjima plovili prema Rtu dobre nade. No, osim dobre nade, postoje i drugi rtovi i pravci koji vode lošoj nadi. Nada je naime široko, golemo i uzburkano more, beskrajni ocean udaran svim vjetrovima, uvijek u pokretu, podložan plimama i osekama. U moru nade stalna je dinamika i nemir, smjenjuju se oluje i bonace, valovi i smiraji, magle i oblaci. U njemu vlada trajna napetost između onoga što je "već" bilo i onoga što se "još nije" zbililo, a mi to željno očekujemo.

Stoga, prije nego krenemo na pučinu u pravcu Dobre Nade, potrebno je razmotriti: gdje je nema i ne može biti. Moramo se naučiti razlikovati među istinskom i lažnom, pravom i krivom nadom. Kao što je čovjek sposoban promašiti luku, izgubiti rutu, zalutati, pogriješiti i mjesto prave robe proizvoditi patvorine ili kupovati surogate, tako to znade činiti i u domeni nade. On se pušta zanijeti valovima optimizma i pesimizma, nade i snobizma, očaja i straha. Može povrijediti svoju nadu i per excessum i per defectum.

UTOPIJA I OPTIMIZAM

Kako je čovjek sklon pretjeranostima, lako griješi protiv nade per excessum, tj. forsirajući nadu ondje gdje ne treba, kada ne treba i kako ne treba. Kao što svaki organizam nosi u sebi svoje parazite i nezdrave metastaze, tako ih može imati i čovjekova nada.

Čovjek svoju nadu počinje dovoditi u bolesno stanje kad ne zna biti strpljiv i s pouzdanjem čekati ispunjenje svojih nada. Nestrpljivošću, žurbom i hitnjom ne pospješuje njihov dolazak, već ga naprotiv usporuje i stavlja u pitanje. To isto čini i pretjeranim samopouzdanjem, izlaganjem nepromišljenim rizicima, oslanjajući se na svoje precijenjene sposobnosti ili svoje (prave ili umišljene) zasluge. Odatle se kod njega rađa drskost i preuzetnost.¹ Sličnu pogrešku čine i naivni progresisti i nestrpljivi novotari kad su suviše opijeni novotarijama i prividnim napretkom. Griješe i vjernici koji krivo shvaćaju pojam predestinacije pa se preuzetno nadaju u sigurno spasenje bez ispravne vjere i dobrih djela.²

* Odlomak je uzet iz još neobjavljene knjige *Vrijeme nade*.

¹ Po svoj prilici smo mi riječ preuzetnost skovali prema latinskome "praesumptio", koja naznačuje uzimanje prije vremena nečega što nam još ne pripada. Slično su postupili i Nijemci svojom složenicom "Vorwegnahme".

² U srednjem se je vijeku preuzetno vjerovalo da Bog mora javno stati na stranu pravednoga kad je okrivljen, pa su se nerazborito izlagali pokusima s vatrom, vodom, mačem ili otrovom (tzv. "sud Božji").

Neki se ljudi, mjesto pravoj nadi, povjeravaju nekim njezinim surogatima. Oni se predaju raznim maštarijama i sanjarenjima polazeći u njih svoje nade (to nisu samo noćni snovi već i danja fantaziranja). U svojoj mašti stvaraju nepostojeće svjetove, kojima se onda nemoćno ili s nasladom prepuštaju. U takvim se snovidenjima lako roje razna nerealna očekivanja, kojima dajemo ime nade.

U posljednje je vrijeme probudila veliku pažnju nada zvana utopija. O njoj se mnogo govori i piše.³ Zapravo igra s utopijom nije nova stvar. Njezine zametke nalazimo kod starih Židova (neki proroci i vidioci) i starih Grka (Platonova i Zenonova *Politeia*). Utopija nije strana ni Novom zavjetu (Besjeda na gori, Mt 5,1-12). Njegovali su je i mnogi kršćani: hiliijasti, J. da Flore, Th. Müntzer, J. V. Andreae, Th. Morus, Campanella, F. Bacon,⁴ a među modernima J. Moltmann, J. B. Metz, H. Cox.⁵ Među kršćanske utopiste spada i naš hrvatski filozof F. Petrić Patritius (*La città felice, 1551*).

Kako je glavni sadržaj utopije kritika aktualnog stanja i idealiziranje budućeg društva, među utopistima prevladava, tzv. socijalni utopizam (osim kršćana, tu su još i Marx, Babeuf, S. Simon, Cabet, Owen, Bloch i dr.). I mnogi su se književnici zanosili s utopijskim idejama (Morris, A. Huxley, Orwel, Jünger, Zamjatin) i novim vizijama svijeta (npr. pobornici pokreta New-Age). Njima moramo pribrojiti pisce koji se bave naučnom fantastikom (science-fiction), čiji broj sve više raste.

Dok i staro i moderno doba vjeruje u budućnost, polaze nade u futurologiju i utječe se utopijama, izgleda da naše postmoderno doba gubi nadu, strahuje od ugrožene budućnosti, strepi od scijentizma i tehnicizma, boji se približavanja apokalipse i ne vjeruje utopijama. Naše vrijeme, zastrašeno negativnim slutnjama, priželjkuje "staro zlatno doba" i polaze nadu u ekologiju. Ako pratimo razvoj znanstvene fikcije od J. Vernea do A. Huxleya, vidimo da se ona kreće ne više u pravcu optimizma već pesimizma, a tako i najnoviji filmovi toga žanra. Utopije se tope.⁶

Obično se u pojam utopije uključuju tri bitne misli: 1. ističe se negativnost sadašnjega časa, iz čega izvire opće nezadovoljstvo, 2. očekuje se bolje, čak i savršeno, društvo u budućnosti, odakle čežnja i san o sreći na zemlji, 3. to bolje društvo će stvoriti sam čovjek svojim vlastitim sna-

³ E. Bloch, *Geist der Utopie*. II izd. Suhrkamp, Frankfurt 1964; G. M. M. Cottier, *La mort des idéologies et l'espérance*. Cerf, Paris 1970; A. Neusüss (Hg), *Utopie. Begriff und Phänomen*. Neuwied-Berlin 1972; Th. Molnar, *L'utopie, éternelle hérésie*. Beauchesne, Paris 1973; M. Baldini, *Il pensiero utopico*. Città Nuova, Roma 1974; B. Cattarinussi, *Utopia e società*. Ed. Angeli, Milano 1976; H. Bortfeldt, *Morgen im Garten Eden*. Walter, Olten 1977; K. Mannheim, *Ideologija i utopija*. 2. izd. Nolit, Beograd 1978; G. Lapouge, *Utopie et civilisation*. Paris 1978; J. J. Wunenburger, *L'utopie ou la crise de l'imaginaire*. Delarge, Paris 1980; P. Sérout, *Le rêve et l'espérance*. Cerf, Paris 1983; C. Quarta, *L'utopia platonica*. Ed. Angeli, Milano 1985; E. Cloran, *Istorija i utopija*. 2. izd. Nolit, Beograd 1978; L. Marin, *Utopiques: jeux d'espaces*. Ed. de Minuit, Paris 1989.

⁴ Th. Morus, *De optimo rei publicae statu sive de nova insula Utopia*, 1516; T. Campanella, *Civitas Solis*, 1602; F. Bacon, *Nova Atlantis*, 1627.

⁵ G. Vahanian, *Dieu et l'utopie*. Cerf, Paris 1977. Textor Ralf (pseudonim), *Silvester 1999*. Kreuzt, Stuttgart 1977.

⁶ Time, 2. IV. 1973; H. Marcuse, *Kraj utopije*. Stvarnost, Zagreb 1972; E. Bloch, *Oproštaj od utopije*. Izd. Komunist, Beograd 1986.

gama i nastojanjima, rušenjem staroga i gradnjom novoga svijeta (politička akcija, revolucija).⁷ Tim idejama moramo dodati još nešto vrlo važno za utopiju: pitanje njezine ostvarivosti. Svi naši nacrti i planovi o budućem raju na zemlji ostaju pod upitnikom kada god se postavi pitanje o njihovoj ostvarivosti. Utopije ne isključuju sumnje i neizvjesnost u pogledu njihova uzbiljenja. One su plod mašte, mogu se predskazivati i propagirati, ali se ne mogu garantirati. Uostalom, po tome su i dobile svoje ime.⁸

Bloch je u svojoj knjizi *Das Prinzip Hoffnung* sumnjao ne samo u njihovu ostvarivost već i u njihovu pojmovitost. Za njega je utopija "Noch-Nicht-Bewusste" i "Noch-Nicht-Gowordene".⁹ Ipak ih je zagovarao. Svoje je utopije gradio samo na zemaljskim nadama ("Transzendieren ohne Transzendenz"), premda je poštivao i utopijske elemente religije. Ne smije se zaboraviti da je polazište utopije ne sama stvarnost, nego osobne želje i zamišljene vrednote. A njezino je hranilište čežnja, mašta, optimizam te noćni i dnevni snovi. Noćni se snovi obično odnose na prošlo i potisnuto, a dnevni na buduće i poželjno.¹⁰

Suprotni pol utopije sačinjava m i t. Onako kako je utopija okrenuta budućnosti, mit je okrenut prošlosti. Mit traži sreću na samom početku vremena, a utopija na kraju. Za mit je "zlatno doba"¹¹ vladalo u Edenu, a za utopiju nas ono čeka na nekom zamišljenom i još nepostojećem otoku, u nekom sunčanom gradu, novoj Atlantidi ili nekom još ne otkrivenom planetu. Mit se okreće natrag i svoj pogled upravlja iskonima, a utopija upire svoje oči prema budućim eonima, dojučem svijetu.

Ponekad se utopija i mit znaju preklapati. To se događa kad se neostvarene čežnje prenose na neku (pozitivnu?) ličnost iz prošlosti, pa joj se pripisuju svojstva koja uopće nije imala. Takvu je sudbinu, npr. doživio u srpskim narodnim pjesmama Marko Kraljević. Ono što je propustio učiniti u povijesti (kao turski vazal se je borio protiv svom narodu), to će izvesti u budućnosti (oslobodit će narod od Turaka). Zasada spava u nekoj pećini, ali će se probuditi kada dođe njegov čas.

I za mit i za utopiju je značajno da zaboravljaju sadašnji čas. Za nas koji živimo sada, mit je nepovratna prošlost, a utopija daleki san budućnosti. Dobro je vjerovati i u nemoguće, ali treba činiti sve što je sada moguće. Utopija se rađa u ovom našem eonu i u njemu treba početi svoj život. Ona utopija koja se već sada nije niti počela ostvarivati, vjerojatno i neće nikada postati zbilja.

Upravo to imaju na pameti svi revolucionari. Premda su i oni utopisti, razlikuju se od čistih utopista po tome što hoće promjenu, revoluciju i blagostanje odmah, bez čekanja. Ne slažu se s planom utopista "nowhere"

⁷ Kršćanski su utopisti složni s prvom točkom, no konačnu sreću očekuju u drugom svijetu (eshaton) i ne uzdaju se samo u vlastite snage (potreba milosti).

⁸ Riječ je skovao Toma Morus i stavio ju je u naslov svoga djela. Po njemu je to ime dobio čitav književni rod. Morus ju je skovao iz grčkih riječi *ou* (ne) i *τοπος* (mjesto). Otok Utopija je dakle mjesto koje ne postoji niti može postojati.

⁹ E. Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*. I. sv. Suhrkamp, Frankfurt 1959, str. 4.

¹⁰ *Ib.*, str. 96, 130.

¹¹ Npr. Ovidijeve *Metamorfoze* ili Miltonov *Izgubljeni raj*.

(nigdje),¹² oni hoće preokret smjesta i odmah: "now, here" (sada i ovdje)! Nestrpljiva mladež ispisuje po svojim plakatima i transparentima: "Felicity now" ili "Future now"!

U svezi s utopijom neminovno je postavljanje pitanja njezine ostvarivosti. Jesu li ljudske utopije uopće izvedive? Nisu li puka tlapnja i maštovito zavaravanje? U odgovoru valja razlikovati utopiju i utopizam (pa i njihove pridjeve utopijski i utopistički). One utopije koje počivaju na realnim pretpostavkama nisu u načelu neostvarive (drugo je pitanje da li će biti ostvarene). Za Nijemce postoje i "Realutopien". Židovski državnik Ben Gurion, sjećajući se svojih mladenačkih sanja o židovskoj državi, izjavio je: "Tko ne vjeruje u utopije nije realist."¹³ Dakako, sve zamišljene utopije ne mogu biti izvedive, ali kad se svjesno zamjenjuju san i java, kad se upada u čiste iluzije, to je onda utopizam.

Dobro je još razlikovati profane utopije od kršćanske nade ili ufanja. Profana nada počiva na ljudskim temeljima i uzda se samo u ljudske snage, te zbog toga ostaje uvijek krhka, ograničena i neizvjesna. Kršćansko je ufanje Božja nada u čovjeku, počiva na božanskim obećanjima, hranjena je nebeskom milošću u nama i odnosi se na vječna i neprolazna dobra. Iza njega stoji božanska svemoć i sveznanje. Stoga očekivanja kršćanina ne mogu biti puka utopija.¹⁴ "Nebeski Jeruzalem" nije u-topos, on postoji i točno je lociran.

Da li su ljudske utopije korisna ili štetna stvar? Mogu biti jedno i drugo. Pozitivne utopije (mislim pozitivne po svom cilju i metodama izvođenja) mogu nam biti samo od koristi. One nas oduševljavaju, potiču i podržavaju u ostvarivanju dalekih ideala i planova. One su ona Arhimedova točka na koju se polaže radna poluga. Zato ih neki zovu i eutopije.¹⁵ Toffler čak zahtjeva i "tvornice utopija",¹⁶ a biskup Camara tvrdi da su nam utopije neophodno potrebne.¹⁷ Sušnjić tumači kako su nam čak i iluzije potrebne.¹⁸ O. Wilde izjavljuje: "Zemljopisna karta na kojoj nije označena zemlja Utopija ne zaslužuje ni pogleda."

Realna utopija nije iluzija, ali ako čovjek nema ni topije ni utopije, dobro mu dođe i iluzija. Barem ga podržava u nadi za neko vrijeme. Nekada se pokaže korisnim i provjeravanje u praksi svojih iluzija da bi se konačno moglo doći do zaključka kako su to ipak samo iluzije (pokušaj komunizma u XX. st.). Bez rizika utopije i bez uopće nekog rizika nema ni napretka ni novih podviga i ostvarenja. Korisna je i "try and error" metoda. Napokon, svima nam je poznato: "Errando discimus."

Negativne utopije (negativne bilo po ciljevima, bilo po metodama, bilo po posljedicama) ne mogu biti korisne za čovječanstvo. One tada nisu više eutopije, nego distopije i perverzije. Štetne su i sanjarima i onima na ko-

¹² Aluzija na knjigu W. Morrisa *News from Nowhere* iz g. 1891.

¹³ Cit. po knjizi H. Riekera *Alltag im Jahre 2000*. 2. izd. Herder, Freiburg 1967, str. 128.

¹⁴ Neki kršćani svoja nadanja zovu, prema njihovu objektu, i "vertikalna nada".

¹⁵ AA. VV., *Utopia e distopia*. Ed. Angeli Milano 1987.

¹⁶ A. Toffler, *Šok budućnosti*. Keršovani, Rijeka 1975, str. 377.

¹⁷ *Christ in der Gegenwart*, br. 4, g. 1983, str. 28.

¹⁸ Đ. Sušnjić, *Cvetovi i tla*, str. 122, 124.

jima ih pokušavaju obistinuti. Stoga K. Popper i D. Antiseri upozoravaju da takvi utopisti, kao i utopisti uopće, mogu biti i opasni za ljudski rod i društvo.¹⁹

Ako utopija može biti i korisna i štetna, *optimizam* može biti samo koristan.²⁰ Sve realne utopije počivaju na optimističkom raspoloženju. One kliju samo iz korijena optimizma. Već staro nas iskustvo uči ustaljenom slijedu činjenica: "Post nubila Phoebus." Sve što radimo, radimo s nadom u bolju budućnost: "Semper agricola in novum annum dives!" Bez optimizma nema perspektivnog poticaja na rad. Iz psihologije nam je poznat "efekt Pigmalion": pozitivna očekivanja motiviraju za akciju i donose bolje plodove. A iz medicine je poznat "efekt placebo": i neefikasni "lijek" postaje ljekovit ako pacijent u nj vjeruje.

Vjera u uspjeh i čvrsti optimizam donose čudotvorne učinke, osobito kad se radi u zanosu i oduševljenju, plodovima optimizma. Sjetimo se gluhoonijeme djevojčice Helen Keller, koja je s uspjehom završila najviše škole, doktorirala i, među ostalim knjigama, napisala i jednu s naslovom *Optimizam* (imamo je i u hrvatskom prijevodu). Isti optimistički duh je podržavao djevojčicu Zenta Maurina, koja je, premda paralizirana od djetinjstva, uspjela završiti sve škole, osnovala svoju obitelj i napisala 30 knjiga. Za bodre i vedre duhove gotovo da i nema zapreka.

Nada i optimizam se međusobno uvjetuju. Vedro raspoloženje generira nadom, a ova je opet kolijevka optimizma. Ovaj, doduše, može biti ne samo plod uvjerenja (u stilu Leibnizove filozofije: ovo je najbolji mogući svijet) nego može biti također i posljedica prirodne sklonosti pojedinog čovjeka. Neki su ljudi po naravi optimisti, nikad ne gube nadu i sve tumače na dobro: "Sve će biti bolje." I to "bolje" čekaju s ustrpljenjem i vjernošću. Već smo vidjeli da španjolsko "esperar" znači nadati se i čekati.

Optimistički nazor ima tu dobru stranu što znade i iz najgorega izvući dobro. Sposoban je i poraz pretvoriti u pobjedu, a neuspjeh u dobitak. Fizička zla i boli nas potiču da poboljšamo vanjske uvjete svog života, moralna zla i grijeh su nam prilika da popravimo sami sebe uzdajući se u oprostjenje ("O felix culpa!"), a metafizičko zlo, to jest ontološka nesavršenost svega stvorenoga, upućuje nas na savršenstvo i dobrotu Stvoritelja.

Premda ovaj čas vremena u kojemu živimo više naginje pesimizmu, podsvjesna nada bolje budućnosti jača nas snagom optimizma. Stoga se slažemo s Frommom kad piše: "Nema razloga za optimizam. Ali vjerujem da ima razloga za nadu."²¹

OČAJ I PESIMIZAM

Kao što preuzetnost i utopija mogu griješiti protiv nade svojom pretenzinošću (per excessum), tako neka druga duševna stanja mogu povrije-

¹⁹ *Humanitas*, br. 4, g. 1981, str. 581 i sl.

²⁰ Ch. Peguy, *Il clima della speranza*. Messaggero, Padova 1982; F. Köntg, K. Rahner, *Europe, Horizonte der Hoffnung*. Styria, Graz 1983.

²¹ E. Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti*. sv. II, Naprijed, Zagreb 1975, str. 172.

diti nadu time što je umanjuju ili uništavaju (per defectum). Nada ima svoje pritajene i otvorene neprijatelje.²²

Naprijatelji nade su u prvom redu obožavaoci prošlosti ("laudatores temporis acti"), zagriženi tradicionalisti, reakcionari raznih boja i svi oni koje muči bolesna nostalgija za prohujalim vremenima. Za njih ne postoji svjetla budućnost, njihova je nada pokopana sa "starim zlatnim vremenima". Pošto ne vjeruju u ništa novo, za nj se ni najmanje ne zalažu, a otimaju nadu u srcima onih koje je dotakla sretna slutnja boljih dana. Još su gori zatirači nade svi diktatori, tirani i silnici koji guše svaku klicu optimizma i vjere u slobodu: "Lasciate ogni speranza..."

Izgleda paradoksalno, ali je stvarno tako, da su i fanatični progresisti jednako dušmani ljudske nade. Potiču u dušama pretjerane nade, iluzorne utopije i maštarije te tako kasnije izvrgavaju ljude razočarenju i defetizmu. Ništa manje ne štete pravoj nadi ni suvremeni ideolozi i lažni proroci, koji zavode lakoumne svojim jednostranim idejama ili varavim vizijama. Među vjernicima mnogi "vidloci" prodavaju tako svoje halucinacije i lažna videnja lakovjernima. Najgore je kad neki crkveni ljudi misle na takvim videnjima graditi vjerodostojnost svoje Crkve.

Neprijatelji svoje nade su i svi oni slabici čija je duševna snaga od male vrijednosti, pa lako padaju u klonulost i malodušnost. Dakle, ljudi malog duhovnog i duševnog kalibra. Oni se neprestano koprcaju i tope u vodama svojih sumnja, tjeskoba, kolebanja i nesigurnosti. Malodušje ih čini ranjivima, nesigurnima i nepokretnima, mrcinama bez akcije i života. I najmanja oluja odmah zamračí njihovo nebo.

Mnogi naivni, također i poštenu, nadaoci dočekaju često puta krah svojih nadanja i tako doživljavaju teška razočarenja. Nekad su tome i sami krivi uslijed svoje naivnosti i prostodušnosti, a češće su žrtva okrutnih događaja ili, još više, pokvarenih pojedinaca u koje su slijepo vjerovali. Nerijetko su tome krivi i opresivni režimi te nepravedne društvene strukture i odnosi. Posebno je teški oblik razočaranja kada vjernik posumnja u svoje vjerske ideale ili izgubi svaku nadu u svoju Crkvu.²³

Onaj koji svojim nemarom zapusti brigu oko vlastite budućnosti, ili dobra bližnjega, nije bez krivice. On griješi protiv svoje i tuđe nade. Nisu bez krivnje ni oni koji sustavno uskraćuju svoje povjerenje svim planovima, reformama i ljudima dobre volje. Na nepovjerljivosti i sumnjičenju svega i svakoga ne može se graditi društveno blagostanje ni opće dobro. Ogrješuju se o nadu i svi oni koji svjesno siju oko sebe razne varave nade i zamamna obećanja pakirana u dopadljive parole i slogane. Takvi su krivi da je među Englezima nastala izreka: "Hope is a great decetver."

No ipak je najveći grijeh protiv nade – o č a j. To je ono duševno stanje u kojemu svjesno prihvaćamo razočaranje i odričemo se nade. Kod očajja nema više nikakva očekivanja i nikakve nade u okret na bolje. On

²² A-M. Carré, *Espérance et désespoir*. Paris 1954; E. Mounier, *L'espérance des désespérés*. Paris 1953.

²³ A. Trstenjak dobro opaža da razočarani "niso proti vrednotam, o katerih so jim v verouku govorili duhovniki, ampak le zoper pomanjkanje teh vrednot, ki ih nikjer niso našli uresničenih". *Pastoralna psihologija*. 2. izd. Mohorjeva družba, Celje 1987. str. 98.

je svjesno odbacivanje traženja izlaska iz krize i rušenje svih mostova prema budućnosti. Razočarenje dovedeno do paroxizma, popraćeno bolnim osjećajima i visokom čuvstvenom tenzijom. Očaj zna poprimiti oblike tragedije, osvete i uništavanja. U akutnim stanjima može dovesti i do (samo)ubojstva i brutalnog loma s okolinom.

Tipičan primjer očaja pruža nam Isusov izdajnik Juda. Njegov je grijeh u sebi krio trostruku krivnju. Najprije njegovo materijalističko nastrojenje: volio je novac, a mesijansko je kraljevstvo zamišljao kao osobnu karijeru u njemu. Zatim gubljenje povjerenja u samog Mesiju, što je završilo izdajom-prodajom. I na kraju, Judina je najveća pogreška što je posumnjao u dobrotu i milosrđe Isusovo, pao u očaj i sebi oduzeo život. Očaj je bio jači od vjere i nade. Judin sudrug Petar drugačije je riješio svoj problem zatajivanja Krista. Nije se prepustio očaju, našao je spas u nadi.

Uzroke očaja nosimo u sebi i svojim osobnim slabocama. No oni su i vanjski, tj. društvene, ekonomske i političke naravi. Ne treba ih s naporom tražiti, očividni su: nuklearna opasnost, ekološki kolaps, ekonomska kriza, manipulacija genima, eksplozija pučanstva, problem gladi i zaposlenosti, društveni potresi, pobune, exaltirani rasizmi i nacionalizmi, opća tjeskoba i metež u svijetu, ratna žarišta na sve strane, razorni rat u Hrvatskoj i Bosni, itd. Nije čudo da naš mladi naraštaj ne vidi šanse za svoju budućnost. No future!

Očaj mladih, očaj je svih nas. Toliko je ušao pod našu kožu da je stvorio čitavu filozofiju očaja, pesimizma i beznade. Garaudy s pravom zove naš suvremeni način umovanja "les philosophies sans espérance". A zašto bez nade? On sam odgovara: "parce qu'elles sont sans amour et sans foi".²⁴

Beznade je gore od očaja. Dok je očaj bolna ogorčenost na postojeću situaciju, nemirenje sa sudbinom i revolt proti zlu, beznade ili rezignacija je mirenje s postojećim, predavanje sudbini i kapitulacija pred etabliranim zlom. U beznadu nema više žala za prošlim izgubljenim rajem, a još manje vjere u daleke utopijske otoke sreće. Rezignacija ne vidi nikakva boljitka i nikakva oslobođenja, ona je utonula u abuliju, apatiju i kronični očaj. Beznade znači odlaganje svake nade i svake akcije. To je stanje potpune pasivnosti, čuvstvene i djelatne, prepuštanje usudu, fatalizam.

Beznade uzrokuje duševnu i osjećajnu tupost, u kojoj vlada bezvoljnost, besmislenost svega i crni mrak bez iskre nade. U tom mraku i čemeru, u toj čami nema mjesta za svjetlo vjere i toplinu nade, nema mjesta ni za "Boga nade". Beznade je totalna duševna praznina. Zato A. B. Šimić u svojoj pjesmi *Siromahu* rezignirano veli:

"Zatvori vrata svakoj nadi

jer to su vrata u prazninu."

Produženi očaj i beznade mogu dovesti i do raznih duševnih poremećaja i bolesti: kompleksa manje vrijednosti, apatije, abulije i teških depresija. Beznadnici žive u neizlječivom stanju hipohondrije. No time već

²⁴ R. Garaudy, *Parole d'homme*. Lafont, Paris 1975, str. 146.

ulazimo u mračno područje psihopatije. Ovdje moramo prepustiti riječ psihijatru, psihoterapiji i logoterapiji.²⁵

Naravna sklonost potištenosti (depresija, hipohondrija), a k tome možda čitav niz neuspjeha ili nesreća u životu, obično dovodi ljude u stanje pesimizma, koje se s vremenom može razviti u životni nazor i stav.²⁶ Za pesimista, obratno od optimista, zlo i bol vladaju svijetom od početka pa će tako ostati zauvijek. U svemu nazire opasnost, prijenju i zlo. Zloslutnik stalno njuši pogibelji i nesreće, posvuda otkriva negativnosti i stvari gleda uvijek s loše strane: "Zašto na ruži raste trnje?" Voltaire cinički izruguje optimiste, Schopenhauer stvara čitavu filozofiju pesimizma, a Nietzsche naviješta beznade i nihilizam.

Naše je narodno iskustvo također sklono pesimizmu (ne čudimo se, previše smo zla u svojoj povijesti preživjeli, a i danas doživljavamo): "Da se jedna za zelen bor uhvatim, i on bi se zelen osušio." I mnoge druge narodne pjesme tuguju: "Ja bosiljak stjem, meni pelin niče." Hrvati su uvijek sijali sveslavensku slogu (Križanić), jugoslavenstvo (ilirizam, Strossmayer, Jugoslavenski odbor) te bratstvo i jedinstvo (Tito), a sad im se – iz tih istih pozicija – ugrožava i sam narodni opstanak. Mnogo je, uistinu, razloga za pesimizam.

Ne samo kod nas, pesimizam se širi cijelim svijetom. Što iz filozofskih razloga,²⁷ što iz političko društvenih,²⁸ što iz osobnih razočarenja,²⁹ što zbog ratnog stanja (stalni ratni potresi omedavno i u Europi), a što iz straha zbog nuklearne kobi što se nadvila nad našim planetom. Strah i tjeskoba naši su suputnici.

STRAH I TJESKOBA

Strah i tjeskoba jesu naši suputnici, ali ne mogu biti suputnici nade. Zašto? Zato što ona ne ide s njima zajedno, oni su njezini protivnici.

Nada je naime težnja prema nekom dobru s očekivanjem da će se to dobro sigurno postići u budućnosti. U tome što je nada čežnja za dobrom srodna je ljubavi, a iščekivanje dobra je njezin specifikum. Očaj je također neko težnje prema dobru, ali bez očekivanja u njegovo postignuće. Prema tome očaj je izgubljena nada, nada koje više nema. On više ništa ne očekuje, on je neočekivanje. Nada je očekivanje, očaj je neočekivanje. To su dva kontradiktorna ili proturječna pojma.

²⁵ Ph. Rieff, *The triumph of the therapeutic*. New York 1966; R. Carkhuff, *Helping and Human Relations*. 2 sv. N. York 1969; R. A. Harper, *Les nouvelles psychothérapies*. Privat, Toulouse 1979; El. Lukas, *Dare un senso alla vita*. Cittadella, Assisi 1983; M. Cifali, J. Moll, *Pédagogie et psychoanalyse*. Ed. Dunod, Paris 1985; H. Wadson, *Art Psychotherapy*. Chichester, New York 1987; Brojna djela Viktora Frankla.

²⁶ R. Garaudy, *Progetto speranza*. Cittadella, Assisi 1976; A. Gentili, *Quanto manca alla fine?* SEI, Torino 1984.

²⁷ G. Rohrmoser, *Die metaphysische Situation der Zeit*. Seewald, Stuttgart 1977.

²⁸ Aragon, potpuno razočaran Sovjetskim Savezom, traži od Garaudya da izbrše iz svoje knjige o Aragonu svaku riječ koja se odnosi na nadu (v. Garaudy, *op. cit.* str. 35).

²⁹ Austrijski književnik Thomas Bernhard umro je u crnom očaju zbog svojih osobnih nezgoda (v. *Christ in der Gegenwart*, br. 25, g. 1982, str. 207).

Ako pak netko teži ne prema dobru, nego prema zlu, po srijedi je nečija zloća. A što ako netko doduše ne teži prema zlu, možda čak i želi dobro, ali mjesto dobra očekuje zlo? U tom se slučaju radi o strahu. S t r a h je naime neugodno očekivanje budućeg zla.³⁰ Prema tome, strah je također očekivanje kao i nada, ali ne više dobra nego zla. Subjektivna im se sličnost nalazi u osjećaju očekivanja, ali je golema razlika, čak i suprotnost, u objektu njihova očekivanja. Predmet nade je dobro, a predmet straha je zlo. Stoga je strah suprotnost (kontrast) nadi. Iako su nada i strah oboje čuvstvo, skolastici su strah ubrajali u "potentiam affectivam irascibilem", a nadu u "potentiam affectivam concupiscibilem". Niču iz istog korijena, ali rastu u suprotnom smjeru.

Objekt nade je dakle pozitivan, a objekt straha je negativan. Očekivanje drugoga ide u protivnom pravcu od očekivanja prvoga. No i sam duševni čin očekivanja označen je suprotnim nabojem. Dok je očekivanje nade nešto radosno i djeluje blagotvorno, dotle je očekivanje pod utjecajem straha neugodno, bolno, uznemirujuće i razorno, dakle negativna emocija. Premda nada i strah imaju istu dodirnu točku – čin očekivanja – samo očekivanje i njegov predmet sasvim su suprotni.

Radosno u nadi a bolno u strahu, očekivanje može biti sigurno i nesigurno. Sigurno očekivanje zla proizvodi strah (metus), a nesigurno bojazan (timor), što je manji stupanj straha. Bojazan se kojiput znade zaoštriti do straha, a nekad je samo ostatak prohujalog straha. Ako je bojazan trajno prisutna i postane karakterna oznaka subjekta, imamo posla sa plahošću i strašljivošću (timiditas, the shyness). Trenutačna zabrinutost (worry) je prolazna i lagana, a kad je iznenadna i jaka rađa zaprepaštenje (consternation, shock, stress) i jezu ili grozu (fright). Pred nekim važnim nastupom ili ispitom hvata nas trema (tremor), kojiput i drhtavica te strepnja (trepidation), a kad smo od straha izgubili glavu, padamo u paniku.

Ako se nalazimo u trajnom stanju straha, dolazi do osjećaja strave i užasa (horror) koji lako vode u duševne bolesti i komplekse (fobije). Ove nastaju uvijek kad ustrašeni reagira abnormalno na normalne podražaje. Očituju se na razne načine i u raznim povodima.

Strah je strepnja pred nečim budućim što nagoviješta neki bolan doživljaj za subjekt. Općenito, to je neko "zlo", stvarno ili umišljeno, koje se je nadvilo nad ustrašenim bićem kao prijetnja, opasnost, bol, kazna ili nesreća. Strah izvire već iz same sumnje ili nesigurnosti za budućnost,³¹ ali znade predviđati i sigurnu pogibelj. Pojavljuje se i pred nečim što je nepoznato, kao i pred svime što je strano i tuđe.³² Strah redovito nastaje

³⁰ N. Autton (ed), *From Fear to Faith*. London 1971; H. Stock, *Pourquoi avez-vous peur?* Paris 1972; J. Imbach, *Živjeti u strahu?* DKA, Zagreb 1981; R. Lenné, *Strah. Analiza i terapija*. Bibl. pop. psihologije, Zagreb 1983.

³¹ Uzmimo jedan banalan primjer iz života. Pred nama su dva zida jednako uska, ali razne visine. Po niskome šetamo bez straha, a na visoki se nemamo odvažnosti popeti. Zašto? Po srijedi je strah da ćemo pasti.

³² *Strah* ima isti korijen kao i *stra-n*. Njemačko *die Furcht* u vezi je s putovanjem u nepoznato: *föhren* (voditi, voziti), *die Föhre* (kola), *föhren* (putovati). Engl. *the fear* dolazi od *far* (dalek), *fare* (putnik, vozarina), a naprotiv to *like* (voljeti) dolazi od *like* (biti sličan).

i kao posljedica nasilja i tiranije. Teroristički režimi osiguravaju svoje postojanje upravo zadavanjem straha. Kaligula se je hvastao: "Oderint, dum metuant."³³

Strah se rađa i zbog mogućnosti gubitka nekog dobra, neke mile osobe ili dragocjene stvari. Isto tako, svi se ljudi boje, osobito djeca, gubitka ljubavi i pažnje koje uživaju. Pobožni se ljudi plaše gubitka Božje ljubavi, dakle grijeha kao posljedice vlastite krivice.³⁴ Moralna zla su jednako ugrožavajuća kao i fizička. Ipak se svi najviše bojimo gubitka zdravlja i života, tj. smrti. Prijetnja ništavila nam tjera najveći strah u kosti. M. Heidegger je tvrdio: Svaki strah je u osnovi strah od smrti.

Zbog toga pošast straha hara posvuda gdje postoje ljudi. I otkad postoje ljudi.³⁵ Guglielmo Ferrero tvrdi da je strah jedan od glavnih pokretača povijesti: strah puka pred vlašću i strah vlasti pred pukom. Najveći su diktatori bili i najveće žrtve straha.³⁶ Da narodom vlada strah i danas potvrđuju narodne poslovice raznih naroda. M. Gorki rezignirano veli: "Gdje su ljudi tamo je strah."³⁷ Osobito je strah prisutan kod školske mladeži. Učitelji najviše "odgajaju" djecu strahom. Tako je u našim, pa čak i u američkim školama.³⁸ Djeca svoje strahove plaćaju raznim kompleksima, a često ih izražavaju u bajkama i igrama.

Čitav je svijet pritisnut strahom. Živimo u jednoj apsurdnoj i nadasve tragičnoj situaciji: Samo se zato još nismo uništili atomskim bombama jer među nuklearnim silama vlada "ravnoteža straha". Inače nas već ne bi ni bilo. Dakle, svoj opstanak zahvaljujemo strahu. Do kojeg smo apsurda doveli svoju existenciju! Nju temeljimo na strahu. Za to čak pronalazimo i filozofske razloge. Po nekim je filozofima strah "bitno određenje čovjeka" (Schelling) i njegov existencijalni problem (Kierkegaard). Kao "biće smrti" (Sein-zum-Tode, Heidegger) čovjek snosi neizdrživu odgovornost, zbog čega se u njemu rađa tjeskoba (Sartre) te je izložen teškim traumama i kompleksima (Freud).

Posljedice straha su porazne za čovjeka i njegove nade. U njemu potiču uzbuđenost, nemir, tjeskobu, šokove i stresove. Paraliziraju i tijelo u njegovim funkcijama (bljedilo, znoj, zadihanost, jače udaranje bila, tlak, drhtanje i nemoć). Strah blokira sve djelatne snage, pa se traži spas u bijegu, povlačenju i sakrivanju. Kako su sve duševne kočnice rasklimane, u pokušaju samoobrane prestrašeni znade prijeći i u agresiju, fizičku ili

³³ Nažalost, svi kaligule i neroni zaboravljaju svoju latinsku izreku: "Necesse est multos timeat quem multi timent."

³⁴ To su već i stari pogani znali: "Sua quemque fraus et suos terror maxime vexat." (Ciceron).

³⁵ J. Delumeau, *La peur en Occident*. Paris 1978; J. Delumeau, *Le péché et la peur*. Paris 1983.

³⁶ Još Ferrero nadodaje: "C'est une loi d'une précision astronomique: dès que, dans une société, la légalité est détruite, même si la destruction est justifiée par ses vices et ses faiblesses, la panique s'empare des tous les esprits. Les premiers à avoir peur sont les destructeurs." (G. Ferrero, *Pouvoir*. Ed. Plon, Paris 1945, str. 261).

³⁷ M. Gorki, *Doživljaji i susreti*. Nolit, Beograd 1941, str. 168.

³⁸ *Anksioznost u našim školama (Život i škola, br. 1, g. 1984, str. 21-26)*; J. Holt, *Kako djeca doživljavaju neuspjeh*. Svjetlost, Sarajevo 1979.

verbalnu.³⁹ Strah oduzima čovjeku slobodu i umanjuje ili diže moralnu odgovornost. Kadagod radi "ex metu" ili "cum metu", ne djeluje više kao slobodno biće.

Čovjek koji nije utopio svoju nadu u strahu znade iz njega izvući i pozitivne rezultate, npr. dobar je strah da se ne izgubi neko dobro ili da se ne dogodi, odnosno počini neko zlo. Razuman strah čuva od nepromišljenog zalijetanja, nerazboritih odluka i neodgovornih rizika. Uči nas razboritosti i mudrosti: "Initium sapientiae timor Domini." A gdje nema straha Božjega, dobro dođe i strah ljudski, čak i "ravnoteža straha", kako smo vidjeli. Pedagozi su opazili da plašljivi učenici u školi postižu bolje uspjehe od "hrabrih".⁴⁰

Strah se ne liječi tabletama (apaurin!), već samo nadom i odvažnošću.

Nažalost, strah nije jedini kočničar ljudske nade. On ima posestrimu koja se zove t j e s k o b a.⁴¹ Premda to neki ne znaju razlikovati, strah i tjeskoba nisu isto. Analizu njihovih razlika su obavili još Kierkegaard i Heidegger.

Strah (fóbos, metus, peur, paura, fear, Furcht) je precizna i jasna bojazan pred nekim budućim, konkretnim i spoznatim zlom. U strahu smo suočeni s nekom poznatom i sigurnom opasnošću koje se bojimo. Strah je čuvstveni bijeg od određene prijeteeće opasnosti.

Tjeskoba (agonía, anxietas, angoisse, anxietà, anxiety, Angst) je neodređeni, nejasni i difuzni nemir spojen sa strahom zbog neke buduće pogibelji, ali nepoznate i bez određenog objekta. Bojimo se a ne znamo ni sami čega. Grozimo se pred neumitnom sudbinom nestanka kao neizbježive prijetnje. Existencijalisti misle da na dnu svih naših tjeskoba leži strah od ništavila.⁴² Dok je kod straha ugrožen naš "Sosein", u tjeskobi se bojimo za naš "Dasein". Iz ništavila nam naime prijete praznina i besmisao. Tjeskobu stvara naša ljudska ništavost.⁴³

Razumljivo je da ozbiljna tjeskoba ugrožava duševnu ravnotežu i vodi u psihičke bolesti. Freud je i samu tjeskobu nazvao neurozom (Angstneurose). U tjeskobi se čovjek osjeća nelagodno, pritisnut nejasnim strahom, kao da mu je tjesno u vlastitoj koži (tjesnoća, tjesnac, sutjeska,

³⁹ Latini su govorili: "Canis timidus vehementius latrat quam mordet."

⁴⁰ L. J. Crombach, *Educational Psychology*. 3. izd. Harcourt, N, York, str. 642, 643.

⁴¹ C. D. Spielberger, I. G. Sarason, *Stress and Anxiety*. 4. vol. Wiley, Chichester 1977; J. E. Sieber, *Anxiety, learning and instruction*. Wiley, Chichester 1977; F. Riemann, *Grundformen der Angst*. 12. izd. Reinhard, München 1977; I. Marks, *Bewältigung der Angst*. Springer, Berlin 1977; S. Anselm, *Angst und Solidarität*. Kindler, München 1979; M. Hartung, *Angst und Schuld in Tiefenpädagogie und Theologie*. Kohlhammer, Stuttgart 1979; R. S. Hallam, *Anxiety. Psychological Perspectives*. Academic Press, Orlando 1985; R. Oberthür, *Angst vor Gott? Blaue Eule V.*, Essen 1986; H. Gornik (Hg), *Das kleine Buch gegen die Angst. Christophorus*, Freiburg 1987; H. Gornik (Hg), *Wege aus der Angst. Christophorus*, Freiburg 1987; R. Walter (Hg), *Lebenskraft Angst*. Herder, Freiburg 1987; H. J. Schulz, *Angst*. Kreuz, Stuttgart 1987.

⁴² G. Scherer: *Das Nichts ist, was die Angst gebiert*, u zborniku P. Gordan (Hg), *Die Zukunft der Zukunft*. Butzon, Kevelaer 1985, str. 141.

⁴³ Ona nam ipak dobro dođe pred Bogom (Van de Pol, *Das Ende des konventionellen Christentums*. 2. izd. Herder, Freiburg 1967, str. 351).

stiska i tjeskoba izviru iz istoga korijena). Nešto ga guši i davi, ni sam ne zna što. Zanimljivo je da su i drugi narodi toj pojavi dali nazive koji upućuju na uskoću i tjesnoću: Heleni: angóne, agonia,⁴⁴ Rimljani: angor i anxietas.⁴⁵ Nijemci: Angst,⁴⁶ a Englezi i svi latinski narodi posuđuju rimski original, adaptiran svom jeziku. U tjeskobi zaista čovjek ima osjećaj stiske, pritiska, gušenja i stezanja (angina pectoris!).

Dok je strah vremenski ograničen (traje dok je pogibelj prisutna a kad ona prođe nema više ni straha), tjeskoba je vremenski neograničena, bezrazložna, kronična i često traje čitav život. Zbog toga je mučnija od straha, a pošto je dugotrajna, ljudi joj se znadu priviknuti. Čini se kao da se mi danas nalazimo u fazi privikavanja na stalnu tjeskobu. Bivši njemački kancelar H. Schmidt je izjavio: "Prije su ljudi bili hrabriji u borbi protiv tjeskobe, danas važi kao hrabrije priznati svoju tjeskobu."⁴⁷

No, hrabar čovjek se nikada ne miri sa svojom tjeskobom ni sa svojom sudbinom. On uzima svoju sudbinu u vlastite ruke te se hvata u koštac sa svim strahovima i tjeskobama.⁴⁸ Ne smijemo nikada kapitulirati pred svijetom koji nas okružuje tjeskobama. Mi smo pozvani da nadvladamo sve svoje strahove i sve moguće prijetnje svijeta. U tome će nas pomoći naša vjera i nada. Krist nam poručuje: "U svijetu ćete imati tjeskobu, ali uzdajte se: ja sam pobijedio svijet." (Iv 16,33).

Tako nam ipak na kraju svega ostaje nada. Ona nam pomaže snositi sve teškoće života: "Hoffnung hilft Lastentragen." Tko se prepusti očaju, strahu i tjeskobi, izgubio je životnu bitku. Bez nade nema života. Dobro je primijetio pok. biskup Škvorc: Čovjek "s drugim živim bićima podnosi muke, ali jedino on živi od nade".⁴⁹

WHAT KIND OF HOPE?

Summary

In searching for hope one can travel by wrong ways too: per excessum and per defectum. The optimistic way conducts to presumptuousness, illusion or utopia. While the utopia may be useful and incentive, the illusion and presumptuousness are always disappointing.

On the contrary, the deficiency of hope conducts to pessimism, despair and resignation. In this moment of history the great enemies of hope are the fear and anxiousness. The Author is disserting about all these deformations of the hope.

⁴⁴ Grč. korijen $\alpha\chi\omega$ znači stezati, daviti. Odatle $\acute{\alpha}\chi\omega\upsilon\eta$ vješanje, davljenje, $\acute{\alpha}\chi\omega\upsilon\alpha$ (od $\acute{\alpha}\chi\omega\upsilon$: mjesto gdje se ljudi sastaju, zbivaju, stiskaju, zbor, borba): smrtna borba, $\acute{\alpha}\chi\iota$: blizu, tik do, $\acute{\epsilon}\gamma\upsilon\varsigma$: usko-ća, blizina, $\acute{\epsilon}\gamma\gamma\iota\theta\epsilon\upsilon$: izbliza.

⁴⁵ Od glag. angos, 3 (daviti, gušiti), angor (davljenje, gušenje), angustus (uzak, tijesan), angustiae (uskoća, tjesnac, klanac, sutjeska), angina pectoris (suzavanje koronarki), anxius (tijesan, tjeskoban).

⁴⁶ Germanizirano latinsko anxietas, ali je moguć i korijen od "eng" i "Enge": tjesnoća.

⁴⁷ *Neue Bildpost*, 27. II. 1983, str. 1.

⁴⁸ G. Ottonello, *Dall'angoscia al suo superamento*. Ed. Dehoniane, Napoli 1981; R. May, *Antwort auf die Angst*. Kreuz, Stuttgart 1982; V. Ledergerber, *Keine Angst vor der Angst*. Herder, Freiburg 1988.

⁴⁹ M. Škvorc, *Vjera i nevjera*. FTI, Zagreb 1982, str. 479.